

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

NOVOOTKRIVENI DOMICIJANOV NATPIS O FULFINSKOM VODOVODU

Epigrafsko blago našeg jadranskog područja obogaćeno je nedavno još jednim izvanredno važnim spomenikom, a naše poznavanje antičke topografije i poleografije Ilirika, a napose ondašnje Liburnije, novim spoznajama o procesu i oblicima urbanizacije.

Novi spomenik, kao ni mnogi drugi slični epigrafski izvori, nije pronađen in situ, dakle na mjestu na kojemu je izvorno stajao objašnjavajući zorno značenje objekta koji je spominjao, nego vjerojatno dosta podalje od njega, ugrađen kao spolia u jednu kasniju građevinu. Uzidan je bio kao građevni blok u vanjski zid, točnije u lezenu ranokršćanske bazilike, koja je tu kraj današnjeg Omišlja na Krku, na lokalitetu zvanu Sepen (»Miri«), bila podignuta vjerojatno u 5. stoljeću.

Zasluga za otkriće natpisa ide R. Matejčić iz Povijesnog i pomorskog muzeja u Rijeci i A. Faber iz Arheološkog instituta u Zagrebu, koje su u vezi s preliminarnom zaštitom spomenutog arheološkog lokaliteta, zajedno s još nekim stručnjacima iz srodnih institucija, vršile istraživanja kao i tehničku dokumentaciju postojećih i novootkrivenih objekata.¹ U međuvremenu R. Matejčić je u lokalnoj štampi u dva navrata² opisala taj izvanredni nalaz davši i svoju verziju natpisa, što nam je mnogo pomoglo u ovoj našoj interpretaciji, namijenjenoj širem znanstvenom krugu.

¹ Osjećamo se obaveznim zahvaliti se i ovdje objema spomenutima na ustupanju ovog važnog epigrafskog nalaza za detaljniju stručnu obradbu, a također i na pruženim podacima o spomeniku koji se tada još nalazio u zidanoj masi bazilike — danas je pohranjen u mjesnoj crkvi — kao i na njihovim osobnim fotografijama natpisa (A. Faber i na preciznom crtežu natpisa koji nam je poslužio za njegovo prvo čitanje).

² Novi list, Rijeka, 1. VIII 1974 (Kulturni prilog); Galeb, god. XVII Rijeka, 1. XI 1974, str. 10 i d. Stručnu obradbu svih nalaza sa spomenutog lokaliteta priprema A. Faber (radnja će biti objavljena u jednom od idućih svezaka »Vjesnika«), a preliminarni izvještaj o tome objavila je već u časopisu »Čovjek i prostor«, god. XXII, br. 270 Zagreb, rujana 1975, str. 22 i d. (Fulfinum rimski grad na Krku. Zaštita arheoloških spomenika u povodu izgradnje naftovoda).

Spomenik je izrađen iz vapnenca, a sam natpis bio je uklesan u višestruko profilirano polje s trapezoidnim ručkama (*tabula ansata*).³ Natpisno polje dugo je 0,56 m i visoko 0,37 m. Natpis, izveden u lijepoj kapitali, sastavljen je od deset redova (visina slova im je nejednaka i varira od 1,9 do 3 cm).^{3a} Redovi 4. i 10, posljednji, sadržavali su samo nekoliko riječi: prvi tri a drugi samo nekoliko slova riječi, početak kojih je u prethodnom redu.

Od teksta su se potpuno sačuvali samo redovi od četvrtog do desetog, a prvi, drugi i treći red samo djelomično zbog radiranja natpisa izvedena još u antičko doba. Radiranje je dosta temeljito a obuhvatilo je uglavnom sve brojke koje su pratile funkcije i časti koje je nosio car, čije se osobno ime također nije sačuvalo (*damnatio memoriae*). Spomenik ide u kategoriju tzv. carskih natpisa, a po svom sadržaju i značenju i u građevne natpise. Ime cara, tj. onaj njegov najvažniji dio koji bi nam trebao otkriti o kojoj se carskoj osobi radi, nije se sačuvalo, ali su drugi podaci, koje sadrži sačuvani dio natpisa, lako omogućili da se to ustanovi. Podaci pak koji se odnose na određenu građevnu aktivnost carevu (ali ne samo njegovu) doprli su do nas neoštećeni, iako je malter koji je pri kasnijoj upotrebi spomenika dijelom ispunio udubljenja slova lako mogao pridonijeti pogrešnom čitanju i interpretaciji nekih riječi.

Natpis se sačuva u ovom obliku (v. tab. I):

IMP · CAESAR · DIVI · F////////
 ///AVG/////P · M · TRIBVNICIAE
 POTESTATIS · ///// IMP · ///CONSVL · ///
 CENSOR · PERP · P · P ·
 5 AQVAM · FLAVIAM · AVGVSTAM · NOVIS ·
 FONTIBVS · COLLECTIS · FLAVIO · FVLFI
 NO · INDVXIT · L · SESTIVS · DEXTER ·
 VETERANVS · COH · III · PRAETORIAE ·
 DE · SVA · PECVNIA · FACIVNDVM · CV
 10 RAVIT

Natpis, kako pokazuje i gornji tekst s lakunama, govori o vodovodu koji je »neimenovani« car, s novim kapacitetima otočke vode, izgradio da bi gradu Fulfinu (*Flavium Fulfinum*) pribavio dovoljne količine izvorske vode. Grad je, kako je spomenuto, sudeći po natpisu, već otprije nosio počasni naziv »flavijejski«, a tim istim carskim epitetom imenovan je i vodovod, vjerojatno neki raniji sistem dovoda vode koja je već napajala ili spomenuti grad ili drugi postojeći otočki centar,⁴ dakle grad *Curicum*, prethodnika današnjeg grada Krka. Očito je, dakle,

³ Natpis poznamo samo po fotografiji i spomenutom crtežu. Spomenik, kojemu je nedostajao uslijed uništenja samo donji rub s profilacijom, danas je oštećen i u gornjem lijevom uglu, ali su dijelovi koji nedostaju sačuvani te će biti vraćeni na mjesto.

^{3a} Točna veličina slova (prema podacima A. Faber): r. 1: 3 cm, r. 2 i 10: 2 cm, r. 5 i 7: 2,1 cm, svi ostali reci: 2 cm. — Distinkcije su izvedene u obliku trokutastih točaka.

⁴ Usp. Ptol. II 16,8: Κουρίκτα, ἐν ἣ πόλις δὺο Φουλφίνιον, Κούρικον. Za *Curicum* v. A. Mayer,

da su Flavijevci (69—96), kojima se inače pripisuje odlučna uloga u urbanizaciji iliričkog područja,⁵ kontinuiranom aktivnošću pridonosili urbanizaciji i tog najvećeg njegova otoka.

Ako naziv *aqua Flavia Augusta* valja tumačiti jedinstvenim carskim epitetom koji je prvom izgrađenom otočkom vodovodu⁶ dao jedan od careva Flavijevaca — *Augusta* je u tom slučaju samo pokazatelj da se eponimni naziv *Flavia* odnosi na carsku osobu, a ne na nekog drugog pripadnika te poznate rimske obitelji. Moglo bi se, međutim, pretpostaviti i to da su u spomenutom nazivu zapravo dva posebna carska naziva, od kojih bi se drugi (*Augusta*) mogao odnositi na osnivača Carstva, koji je, kako je poznato, također bio vrlo aktivan u urbanizaciji istarskog i iliričkog područja i posebno njegova primorja.⁷ Mlađi, dodatni epitet »*Flavia*« govorio bi o jednoj kasnijoj intervenciji tada vladajućeg cara na istom objektu ili u melioracijskim radnjama usmjerenim traženju nove izvorske vode, što se, uostalom, naslućuje i u situaciji koju spominje naš natpis.

Vratimo se sada početnom dijelu natpisa, tj. pitanju identificiranja cara, čije se ime, zbog temeljita radiranja spomenika, nije sačuvalo. Carska imena s titulaturom ispunjala su prva četiri reda natpisa, ali se uže, osobno carevo ime nalazilo u radiranom dijelu prvoga i u početku drugoga retka. Čini se da tu ima mjesta za desetak slova, što je svakako koristan podatak za određivanje oblika kojim nam je ime bilo predano. U carskoj titulaturi koja se sačuvala (r. 2—4), no bez brojki koje su označavale koliko je puta koja od tih funkcija bila ponovljena, najvažniji je podatak dan u 4. retku gdje je car nazvan *ensor perp(etuus)*. Kako je tu titulu nosio samo Domicijan, dakle upravo jedan od careva iz flavijevske dinastije, imenom toga vladara treba dopuniti prazninu nastalu radiranjem kako kraja prvoga tako i početka drugoga retka. Time nam je razjašnjeno i radiranje njegova imena (*damnatio memoriae*), a također i nekih drugih dijelova titulature, jer Domicijan je

Die Sprache der alten Illyrier, B. I, Wien 1957, str. 200, s. v. O vodovodu u tom krčkom gradu kao pretpostavci postojanju i redovitom funkcioniranju monumentalnih termi govore izvanredni mozaički nalazi uz katedralnu crkvu i posebno oni u Ribarskoj ulici, od kojih prvi sežu u kraj 1. stoljeća naše ere (v. A. Mohorovičić, Nalazi mozaika s ornamentalnim i figuralnim motivima u gradu Krku, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, god. XII, 1—2, Zagreb 1964, str. 1 i d.).

⁵ Usp. o tome novije sintetske radove o rimskoj Dalmaciji: G. Alföldy, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest 1965, passim (v. Register, s. v. Flavii) i J. J. Wilkes, Dalmatia, London 1969, passim (v. Index of Peoples and Persons, s. v. Flavii).

⁶ »Vodovodom« prevodimo u našem natpisu riječ *aqua*, koja ovdje, kao i u drugim

brojnim epigrafskim primjerima iz različitih dijelova Carstva, ima isto značenje kao i *aquaeductus*. Ovaj potonji oblik dolazi na natpisu iz Jadera, CIL III 2909 (*aquae ductum colon[is s. p. perfecit]*, sc. Trajan).

⁷ Usp. s područja Istre natpis iz kolonije Pole (CIL V 47 = Inscriptiones Italiae, vol. X, fasc. I, n° 70) koji govori o tome kako je Lucije Menacije Prisko, patron kolonije, »*aquam Aug(ustam) in superiorem partem coloniae et in inferiorem impensa sua perduxit* — *Aqua Augusta* spominje se i na drugim natpisima, tako npr. u Rimu (Desau, ILS 5796), u Kampaniji (Notizie degli scavi, 1938, str. 75) i drugdje.

Augustov zahvat u okviru planova na urbanizaciji ovog sjeverozapadnog dijela iliričkog područja ilustrira i natpis iz Raba (*Arba*) CIL III 3117: [*imp. Caesar divi f. Augustus, / imp.] XII, tr(ibunicia) pot(estate) XIII / murum et turres / dedit* (11/10. god. pr. n. e.).

jedan iz neslavnog niza rimskih careva koji su odlukom senata zavrijedili takvu osudu, jedini od Flavijevaca i treći car uopće kojemu se poslije smrti to desilo.

S obzirom na duljinu careva imena (deset slova) i na raspoloživ prostor, u recima koji su iste dužine, čini nam se da nema kolebanja u pitanju kako treba restituirati radirani dio: punim carevim kognomenom, dakle *Domitianus*. To nas istodobno usmjerava i na oblik filijacije, napose njezina drugog dijela (*filius*), koji čitamo: *divi fil(ius)*. I drugi, službeni carev kognomen, kojim je završavala carska imenska formula, bio je vjerojatno izvorno potpuno ispisan, jer uz sačuvani dio (*AVG*) tu još ima mjesta za oko pet slova, dakle *Aug[ustus]*. Carevo ime imalo je, dakle, u natpisu ovaj oblik: *Imp(erator) Caesar, divi f(ilius), Domitianus Augustus*.⁸

Ostaje još da se, restituiranjem radiranih brojki uz funkcije *tribunicia potestas*, *imperator* i *consul*, pokuša odrediti vrijeme postavljanja natpisa, a s njime vjerojatno i izvođenja zahvata koji je ovim spomenikom bio evociran. Precizan odgovor mogla bi nam, dakako, dati brojka uz oznaku tribunske časti (*tribuniciae potestatis* . . .), ali se ona, kako je spomenuto, nije sačuvala, a njezina restitucija neće biti moguća bez pomoći ostalih utvrđenih datuma iz Domicijanove vladavine, koji su također bili registrirani na ovom natpisu, ali su isto tako kao i spomenuta brojka bili radirani. Kao polazište poslužiti će nam ipak jedan podatak iz samog natpisa, ali i on samo kao *terminus a quo*, te će natpis trebati datirati između toga datuma i kraja Domicijanove vlade. Taj podatak imamo u spomenutom nazivu *ensor perpetuus*, koji Domicijan uzima 85. godine n. e. kao jedini rimski car koji se okitio titulom doživotnog cenzora. Ostaje nam, dakle, desetak godina posljednjeg razdoblja Domicijanove vlade unutar kojih moramo pokušati, uz kombiniranje ostalih restituiranih brojki — vremenskih indikacija — odrediti točan datum postavljanja natpisa.

Koliko je bilo moguće ustanoviti već na osnovi fotografije tada još nedovoljno pristupačnog spomenika, dok je još bio u zidu spomenute ranokršćanske građevine, čini se da su radirani dijelovi natpisa, uz spomenute careve funkcije, sadržavali petoznamenaste (*tribunicia potestas*), odnosno četvero- i troznamenaste brojke (*imperator, consul*). Na osnovi tih zapažanja, kao i procjene o širini i mogućem obliku pojedinih brojki, a također i vidljivih tragova poneke od tih brojki, 3. redak natpisa restituirali smo ovako: *tribuniciae / potestatis [XIII], imp(erator) [XXII], consul [XVI]*.

Domicijan je po 22. put bio isklican imperatorom 93. godine n. e. (to je ujedno bio i posljednji put), a konzulom je po 16. put bio 92. godine (idući, u stvari posljednji svoj konzulat obavljao je 95. godine) zajedno s Kvintom Volusijem Saturninom. Te je godine Domicijan po 14. put obavljao tribunsku čast, pa je, na

⁸ Postoji mogućnost i nešto drukčijeg interpretiranja carevih kognomena, jer je poznato da je Domicijan od 84. godine nosio i počasni naziv — *cognomen ex virtute* — *Gemanicus*, iako ga ne nalazimo na svim spomenicima iza toga doba. Carevo puno

ime glasilo bi u tom slučaju (natpis na žalost uslijed temeljite razure toga dijela ne dopušta verifikaciju ni jedne od predloženih dviju lekcija) ovako: *Imp(erator) Caesar, divi f(ilius), Domiti(anus) Aug(ustus), Germ(anicus)*.

osnovi svega toga, 94. godina n. e., kada je držao spomenute funkcije ili ih je obavljao do te godine, ta kojom valja datirati naš natpis.⁹

Posljednji je Flavijevac nastavio, dakle, djelo jednog od svojih prethodnika iz iste dinastije, možda baš svog oca Vespazijana, po kojemu je vjerojatno počasni naziv dobio i grad (municipium) *Fulfinum* i prvi vodovod (*aqua Flavia Augusta*) na otoku. Domicijanova je zasluga, o kojoj i govori ovaj natpis, da je tom vodovodu pojačao kapacitet kaptirajući vodu s dotada još neiskorištenih izvora (*novis fontibus collectis*)¹⁰ te je vodom mogao obskrbljivati i grad *Fulfinum*, do kojega ga je dao dovesti.

Naša lekcija 6. retka (*novis fontibus collectis*), nastala u vrijeme dok je natpis bio još nedovoljno pristupačan, a koja se razlikuje od prvih verzija toga njegova dijela, ima analogija u nekim poznatim natpisima izvan ove rimske provincije. Tako su nam s natpisa poznate neke identične ili vrlo slične formule koje se odnose na situacije poput ove o kojoj govori i naš omišaljski natpis: »*collectis fontibus*«, »*perductis fontibus*«, »*fontem . . . novum . . . induxit*« i sl. (vidi bilj. 10).

Natpis završava (4.—8. redak) navođenjem još jedne osobe zaslužne za izvedbu onoga što se tu spominje, iako to baš nije dorečeno. Vjerojatno građanin Fulfina, veteran treće pretorijanske kohorte, Lucije Sekstije Dekster, probrinuo se da se to (?) izvede o njegovu trošku. Da li pri tome treba misliti na glavnu radnju, naime da se »*aqua Flavia Augusta*« s pojačanim protokom dovede u *Fulfinum* — a što je, prema natpisu, učinio sam car (*Domitianus . . . induxit*) pa je njegovo isticanje da je to učinio o svom trošku s time u suprotnosti, ili je pri tome postavljatelj natpisa (sam spomenuti veteran ?) mislio na neku konkretnu građevinu u sklopu cjelovite gornje zamisli, nije jasno. Možda je riječ i o samom postavljanju ove ploče s natpisom koja je govorila o carevoj darežljivosti i brizi za njemu bliski »flavijski« *Fulfinum*, pa je taj zadatak preuzeo na se ovaj bivši preto-

⁹ Cfr. E. J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, London 1969, str. 186; A. E. Samuel, *Greek and Roman Chronology*, München 1972, str. 269.

¹⁰ Mnogi natpisi iz raznih krajeva tadašnjeg rimskog svijeta ponavljaju slične ili nešto drukčije formule o uključivanju novih izvora u postojeće vodovodne sisteme, kao i brigu njihovih graditelja da izvorska voda zamijeni nesigurne i nedovoljne cisterne koje su bile jedine solucije i alternative ruralnih, neurbaniziranih naselja (usp. Desau, ILS 3282, *Lambaesis*: »*collectis fontibus et [scatu]riginibus aedem Neptuni a solo fecit*« (Antonin Pio); 5783, *Municipium Althiburitanum*: »*salutem civibus perpetuam perductis fontibus contulerit*« (*Ausculum Apul.*); 5784, Rim: *fontem quoque novum cum grandi sumptu fabricae sua pecunia induxit*« (P. Fundanius Priscus, patronus

municipii); 218 »*aquas Claudiam ex fontibus qui vocabantur Caeruleus et Curtius a milliaro XXXV, item Anienem novam a milliaro LXII sua impensa in urbem perducendas curavit*« (Klaudije, 53. godine, dio natpisa na vodovodu — danas Porta Maggiore — kasnije uključen u sistem Aurelijanovih bedema. Druge primjere donosi R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, 4e éd Paris, 1914, str. 268, s. v. *Aqua, aquaeductus*).

Za širenje vodovodnih sistema kao i za gradnju dvaju ili više vodovoda koji su obskrbljivali veće urbane centre u vodom (izvorima) bogatim područjima karakterističan su primjer glasoviti vodovodi Provanse, posebno oni koji su vodom snabdijevali gradove *Cemelenum*, *Forum Iulii*, *Aquae Sextiae*, *Arelate*, *Nemausus* i dr.; usp. J. P. Clébert, *Provence antique*, 2, str. 93, 111, 147, 168, 186 (karte).

rijanac koji je za svog službovanja u uglednim jedinicama grada Rima stekao, poput brojnih drugih svojih kolega, priličan imutak. Zanimljivo je i to što on taj poklon svom (rodnom ?) gradu čini kao običan građanin, penzioner, a ne u svojstvu kakvog gradskog ili provincijskog funkcionara (magistrata).

Gentilicij ovog fulfinskog mecene, *Sestius*, često se javlja na antičkim spomenicima, napose na onima iz Italije.¹¹ Na širem iliričkom području, napose u Dalmaciji, moglo bi se raditi i o domaćem nomenu načinjenu prema poznatom ilirskom antroponimu *Sestus* (f. *Sesto*), koji je osobito čest na natpisima delmatškog Ridera (*Municipium Ridentarum*),¹² a javlja se i kod Japoda. Osobe s gentilnim imenom *Sestius* javljaju se na natpisima iz Liburnije i Salone (veteran!) a poznat je i jedan mornar u ravenskoj floti »n(atione) *Del(mata)*« (CIL XI 343).

*

Na kraju, evo našeg čitanja i prijedloga za potpunu restituciju natpisa:

Imp(erator) Caesar, divi fil(ius), [Domitia/nus] Aug[ustus] p(ontifex) m(aximus), tribuniciae / potestatis [XIIII], imp(erator) [XXII], consul [XVI], / censor perp(etuus), p(ater) p(atriciae) / aquam Flavianam Augustam novis / fontibus collectis Flavio Fulfi/no induxit. L(ucius) Sestius Dexter / veteranus coh(ortis) III praetoriae / de sua pecunia faciundum cu/¹⁰ravit.

Natpis je, kako proizlazi iz svega što je rečeno, mnogostruko zanimljiv i postaje važan izvor za proučavanje urbanizacije, romanizacije i ekonomskog napretka priobalnih područja Ilirika, koja su o to vrijeme za Rim i njegove daljnje planove imala posebno značenje. On nam je dao nekoliko novih podataka koji se odnose na spomenute procese u sjevernim dijelovima provincije, koji su bili u središtu pažnje prvih rimskih careva, a napose je bacio svjetlo na razvoj naselja na otoku Krku (*Curicta*), gdje je pažnju dosadašnjih istraživača u prvom redu privlačio »eponimni« grad otoka, *Curicum*, sa svojim spomenicima i drugim materijalnim ostacima iz doba antike.

Među najvažnijim podacima koje je dao omišaljski natpis jest i prva epigrafska potvrda o gradu Fulfinu, koji se, na osnovi onoga što spomenuti tekst pruža, ima locirati na područje Omišlja. Time su definitivno otpale pretpostavke, poput one koju je još zastupao J. J. Wilkes, da tu treba tražiti Plinijev *Fertinium*.¹³ Natpis, kao izravan lokalni izvor, potvrdio je nadalje da je pravi oblik imena ovog naselja *Fulfinum*, a ne *Fulfinium*, odnosno Φουλφίνιον kako ga naziva

¹¹ Usp. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 120, s. v.

¹² Usp. D. Rendić-Miočević, *Ilirske onomastičke studije, III: Onomasticon Ridentarum* (Živa antika, XXI, 1, Skoplje 1971, str. 159 i d., posebno str. 168 s. v. *Sestus*).

¹³ J. J. Wilkes, n. dj., *passim*; v. posebno *Index of Places*, str. 553, s. v. *Fertinium*. Usp. i A. Mayer, n. dj., s. v. *Ferfinium* (str. 144).

Ptolomej.¹⁴ Drugi važan podatak govori o postojećem vodovodu na otoku Krku još prije postavljanja ovoga spomenika, a to znači vjerojatno i prije Domicijanove vlade (dakle prije 81. godine n. e.). Vodovod, koji je po svom graditelju (Vespa-zijanu?) nosio naziv »*aqua Flavia Augusta*«, prema našem tumačenju ovog natpisa, mogao se odnositi samo na onaj grada Kurikuma (*Curicum*) koji je vodu dobijao iz nepoznatih nam izvora, a koji su morali biti negdje u smjeru Omišlja; njegovom prethodniku, gradu Fulfinu, Domicijan je sagradio vodovod, zapravo već postojeći vodovod kaptiranjem novih izvora produžio i do ovog drugog otočkog središta, flavijskog Fulfina. Sekstije Dekster, kao imućni veteran i građanin toga grada, izveo je i sam s tim u vezi jedno mecenatsko djelo, o kojemu bi nam ovaj natpis, da je bio sačuvan in situ, najbolje i najkonkretnije govorio. Ovako se samo možemo domišljati da je to mogao biti neki građevni spomenik izravno povezan s dovodom vode u grad, možda neka monumentalna česma ili nimfej, svakako građevina koja je bila u dometu njegova društvenog položaja i financijskih mogućnosti.

R É S U M É

L'INSCRIPTION DE DOMITIEN SUR L'ACQUEDUC DE FULFINUM, RÉCEMMENT DÉCOUVERTE

Un monument épigraphique extraordinairement important et intéressant a été mis au jour récemment (au cours de l'année 1975), lors des travaux archéologiques préliminaires sur l'étude d'un édifice basilical paléo-chrétien (5e siècle) à Sepen, près de Omišalj, sur l'île de Krk. Les mérites de cette découverte reviennent aux Mmes R. Matejčić, du Musée Historique et de la Marine à Rijeka, et A. Faber, de l'Institut Archéologique de l'Université de Zagreb, qui l'ont découvert comme matériau de construction de ladite basilique.

L'inscription sculptée sur une *tabula ansata* sur un bloc taillé en calcaire (voir la Planche I) n'est pas des mieux conservées puisque certaines parties ont subi une rature fondamentale dès l'antiquité. De plus, utilisé comme bloc de construction, le monument comporte des anfractuosités dans ses parties périphériques et il ne reste pas beaucoup du profil du champ d'inscription, qui a encore subi de nouveaux endommagements.

Il s'agit d'une inscription d'une construction de très grande valeur dont l'activité relatée est liée à celle de la personne impériale dont ni le nom — car il a été raturé radicalement — ni les chiffres qui accompagnaient les titres impériaux n'ont été conservés (*tribunicia potestas, imperator, consul*). Il est intéressant de constater avec quel soin et quelle solidité ont été effacées toutes ces traces concer-

¹⁴ N. mj. — Oblik *Ferfinium* (v. prethodnu bilješku) izveden je od etnonima *Ferfinates*, koji je i sam poboljšana lekcija (Momsen, CIL III str. 398, i Premerstein, Strena

Buliciana, str. 206) oblika *Ferfinates*, zabilježena u rukopisima Plinijeva djela (III 139. 130).

nant le nombre des fonctions renouvelées, importantes pour dater les monuments, alors que les titres des fonctiones mêmes n'ont pas été touchés. Néanmoins, une analyse minutieuse des endroits raturés et des renseignements conservés a permis d'établir, en premier lieu, le nom de l'empereur auquel fut attribuée ladite activité (ceci a déjà été établi par les chercheuses précitées; la première a publié quelques articles sur ce monument dans la presse locale, tandis que la seconde prépare un rapport plus complet concernant les résultats des travaux préliminaires dans cette localité, qui paraîtra dans un des prochains numéros de cette revue; voir aussi son rapport préliminaire paru récemment dans la revue »Čovjek i prostor« (XXII, Nr. 270). Il s'agit de Domitien dont le nom nous est révélé par l'élément final non-endommagé se rapportant à un des titres impériaux: *ensor perp(etuus)*.

Le monument a une importance particulière puisqu'il nous a donné un des renseignements épigraphiques sur une deuxième localité antique ayant existé dans l'île de Krk (*Curicta*), Fulfinum. De plus, nous apprenons que cette agglomération, ayant vraisemblablement une organisation municipale, portait un titre honorifique des empereurs de la dynastie des Flaviens (*Flavii*) — peut-être encore de Vespasien lui-même — *Flavium Fulfinum*. Nous apprenons également qu'au moment où l'inscription fut posée, il existait déjà sur l'île un aqueduc(?) qui approvisionnait vraisemblablement en eau l'autre centre insulaire, or celui-ci ne peut être que la ville-éponyme de l'île, *Curicum* (l'actuel Krk). L'aqueduc portait également le titre de »Flavien« (*aqua Flavia Augusta*); tout ceci doit être attribué aux efforts des Flaviens en vue de l'urbanisation de l'île et de quelques autres régions d'Illyricum (Dalmatie). Du temps du dernier des Flaviens, Domitien, l'aqueduc qui fut raccordé à d'autres sources jusqu'alors inexploitées (*novis fontibus collectis*) fut prolongé jusqu'à *Fulfinum* dans la région Nord-Ouest de l'île. Les sources captées, qui fournissaient l'eau aux deux villes de l'île *Curicta* — la distance à vol d'oiseau entre ces villes est d'environ 22 km — devaient être situées quelque part entre ces deux villes, ou bien en direction de l'Ouest ou de l'Est de la ligne précitée, position que les futures recherches devraient montrer de même que l'endroit où se trouvaient ces nouvelles sources ultérieurement captées, qui ont permis l'amenée de l'eau dans la ville de *Fulfinum*.

Le vétéran de la IIIe cohorte prétorienne qui, après s'être retiré du service actif, se réfugia à *Fulfinum* (son pays natal ?) était l'initiateur et le donateur d'un monument (?) inconnu portant cette inscription dédicatoire et qu'il fit réaliser à ses frais (*de sua pecunia faciundum curavit*). Bien que comme les autres vétérans prétoriens, nous devons le considérer comme un citoyen assez riche, bien entendu, il ne faut pas penser que son activité de mécène se rapporte à la construction de l'aqueduc même, mais le plus vraisemblablement à sa partie finale — fontaine monumentale ou semblable — où il s'est lui-même immortalisé par cette dédicace.

A la fin, il reste encore à déterminer l'année où l'inscription fut posée et qui est certainement comprise entre 85, année où Domitien prit le titre de »*ensor perpetuus*« et 96, année où il fut tué. Les chiffres raturés, à côté de certaines parties des titres impériaux lesquels pourraient nous indiquer l'année recherchée, rendent cette tâche plus difficile encore. En comparant les longueurs des lacunes apparues à la suite des ratures des chiffres à côté de *tribunicia potestas, imp(era-*

tor) et *consul*, dont les deux premières sont un peu plus longues par rapport à la troisième, et en nous basant sur quelques traces à peine perceptibles des hastes verticales ou en biais faisant partie des chiffres raturés (notamment près de »consulat«), il semble que la restitution la plus vraisemblable de la 3e ligne susceptible d'être proposée soit celle-ci: *tribuniciae potestatis* [XIIII], *imp(erator)* [XXII], *consul* [XVI]. La somme de ces renseignements nous donne comme date de la pose de l'inscription l'année 94. Au cours de cette année Domitien n'exerçait pas la fonction de consul (son XVIe consulat il avait partagé l'année 92 avec Q. Volusius Saturninus). C'était donc avant sa nomination à son XVIIe et dernier consulat, c'est-à-dire avant la *designatio* pour l'année suivante (96 de notre ère) qui était aussi l'année où il devait subir une mort violente.

